

Fekete J. József

Halott vajdaságiakat olvasva I–II.

Fenyvesi Ottó: *Halott vajdaságiakat olvasva*

(Versek, átköltések, másolatok)

Fenyvesi Ottó *Halott vajdaságiakat olvasva* című kötetei a Trianon utáni magyar irodalom vajdasági vezére, Szenteleky Kornél (1893–1933) által tapasztalt szellemi-kulturális miliő felvetésére alapoznak, a hely szellemére Fenyvesi szerint is a „megölő közöny” és az „elegáns sajnálkozó gesztus” jellemző, a táj meghatározói pedig a „Fényük hunyt házak. / Néptelen falvak. / Hálóban alvó pókok.” Így lehetett 1920-ban is, így van ma is a Délvidéken, ahol mintha szinte minden inkább csak úgy magától lett volna, minthogy valami nagy akarások és nekifeszülések mentén jött volna létre bármi is. Valóban olyan finom homokot szór az idő a múltra, hogy szürkévé és egyneművé, unalmassá és érdektelenné sivatagosodnak egykori életek a minduntalan pergéssel szitáló percek alatt? Meglehet, de az is kétségtelen, hogy a múlt, a történelem a saját koruk idején hús-vér, eleven emberek hétköznapjaiból és ünnepeiből, születéséből és halálából, küzdelmeiből és szerelmeiből, akarásaiból és kívánságaiból, adottságából és elbukásából, munkájából és tétlenségéből építette önmagát. Ami ma évszámnak, kornak, korszaknak tűnik, az valójában megannyi élet és sors szövevénye, létkacatok garmadája.

Fenyvesi Ottó ezen kacatok közt bóklászva válogatott az egyéni sorsokba integrálódott emlékekből, hogy megidézhesse a halott délvidéki-vajdasági embereket, életüket, tetteiket, sorsukat, és a lírai emlékezés által cáfolja az akarat és a tett hiányát hirdető emlékezetet, hogy színesítse a lefojtottság nyomasztó szürkességét, a minden elfogadásának, a mindenbe beletörődésnek a fárasztó, lélekölő monotoníáját. Ötven délvidéki sors megidézésére vállalkozott, ezek közül a *Halott vajdaságiakat olvasva* első könyve huszonkettőt ad közre, Csáth Gézáttól indulva, Juhász Erzsébetig érve. Az elsőt nyolc év után követő *Második könyv* tartalmazza az újabb 33 költeményt, miként később látjuk, a korábbinál nagyobb szórásban válogatva a megidézett szerzők között. Az 1918 és 2000 között a Vajdaságban élő és alkotó megjelenítettek közül többen a környező országokból települtek a Délvidékre, mások onnan költöztek át más országba, mint ahogy Fenyvesi Ottó is a Vajdaságból települt át Magyarországra. Verseket vitt magával, meg a halott vajdaságiak után maradt emlékkacatokat. Nem ereklyéket, hanem lomot, ami ugyanolyan versidegen időben keletkezett, mint amilyen versidegen időben írta Fenyvesi Ottó verssé az állandóan magában hordott szellemi-kulturális-történelmi-érzelmi limlomot. A halott vajdaságiakkal vállalt sorsazonosság kettős, történelmi-egyéni visszhangot várva veti fel alapkérdését: Érdemes volt-e? Élni, írni.

Érdemes volt-e élni, tenni, akarni, elmenni, visszajönni, gyökeret verni „a kisebbségi magyar skizofréniában” (György Mátyás), „lenni itt-ott, mindenütt és sehol” (Milkó Izidor)

írni, festeni, játszani, bízni, hinni. Mert valamiben ma is nagyon kellene hinni, abban leginkább, hogy semmi sem volt hiába, semmi sincs hiába, hogy megérte, hogy nem volt értelmetlen hercehurca egyetlen élet sem, sem a halott vajdaságiaké, sem a költőé, aki könyve által kivezeti (h)őseit a halálból, vissza az irodalomba, amit éppen a megidézettek építettek fel számára: az Emlékezőnek, aki végül közös sírba temeti őket.

A hosszabb-rövidebb költemények hol az életrajz, hol a művek mentén haladva idézik meg a halott vajdaságiakat. A költő olykor bőséggel idéz – Csáth Géza naplójából például –, vagy úgy tesz, mintha idézne, máskor mintha drámaszöveget írna, sűrít és tömörít, egyes verseiben pedig a filmszerűséget hangsúlyozza, vágásokkal, átúsztatásokkal dramatizálja a felidézett életet. A versek némelykor a lírai hevületű próza felé mutatnak, máskor az érzelmi fokozás drámai-tragikus elemeket emel a költemény lírai csúcspontjára: „*Dalolva vonulnak a lidércek, / zengnek a zsoltárok. / És nem lesz szükség kanálra, / ha majd altatót kevernek a tejedbe. / Mielőtt elhurcolnának, / inkább zuhanás a boldog önkívületbe. / Vissza a semmibe. / Vissza valakihez, aki mindig / visszavár.*” (Detre János), vagy „*A Tiszán épp levonulóban / egy rakás gyáva sötétség. Bűn, / betegség, nyomor, irigység, utálat. / És halál.*” (Laták István) Fenyvesi Ottó beleéléses költészete a tárgyahoz hasonulása révén nem csak az ember, hanem annak műve megjelenítésére is képes: ha festőt idéz, verse is színekbe, képekbe, látványokba öltözik (Sáfrány Imre), a prózaíróról prózaversben emlékezik (Juhász Erzsébet). Ezen a véresen komoly mimikri-játékon – narratív-poétikai eljárások változatosságán – túlmenően Fenyvesinek a verssel és a költészettel szemben a halott vajdaságiak zöméhez hasonlatosan radikális, forradalmi magatartása nyilvánul meg. Ehhez tudni kell, hogy a vajdasági magyar irodalom bölcsője mellett a múlt század húszas éveiben, mindenekelőtt az 1928-ban indult *Vajdasági Írás* irodalmi lapban főként avantgárd elkötelezettségű alkotók bábáskodtak¹, az aktivizmus elkötelezett hívei, futuristák, dadaisták, konstruktivisták, az ő műveik szellemében adja ki a parancsot Fenyvesi Ottó: „*karóba húzni a költészetet / tarkón lőni a valóságot / agyba-főbe rugdosni a jelent.*” A Második könyvben a vajdasági avantgárdról Szirmai Károly, a *Kalangya* folyóirat legigényesebb szerkesztője köntösében ír erről: „*Trianon után ideszivárgott / a sok aktivista emigráns. / Érkeztek a konstruktivisták, / jöttek a Molnár Farkasok, / Harasztik, Csukák, Somogyik, / »Kassák gyarmatosította a Délvidéket.« / Stop. / Szárba szökkent az avantgárd.*” (Szirmai Károly)

A megidézés – miként a kötet alcíme jelzi – néha átköltés (is), néha másolat (is), leginkább viszont – tegyük hozzá – azonosulás a megidézett személy sorsával, életével, vagy művének szellemével és ízeivel, mint például a fasizmus áldozatául esett futurista György Mátyás esetében: „*Detre altatót kevert a levesbe. / Ő nem, / ő hitt a jövőben. / Láttá Auschwitzben a halált, / ahogy muzsikált, / érces trombitát fúj, / nyakatekert indulót. / A halál / egy hegycsúcson állt és integetett felé.*”

Fenyvesi Ottó halott vajdaságiak portréit retusálja, és minden portréban, versen belüli reinkarnációban legalább egy dolog közös: a halál ténye. A halálé, amihez képest minden egyéb kissé nevetséges. Ennek ellenére az egyéni sorsot igencsak hajlamos megfűszerezni az élet: egy kis gyógyíthatatlan betegség ide, egy nagy háború oda, egy kis gyilkos forradalom emide, egy nagy haláltábor amoda, s máris ízlelhetjük a sors savát-borsát. Ilyen, ráadásul a kisebbségbe kényszerült magyarság tudathasadásos, megpróbáltatásoktól terhes életének előhívása során az empátia bravúrájának tűnik egy ilyen verssor: „*Süt a nap, és nagyokat nevettek [a gyerekek].*” (Laták István) – a költő itt teljességében szemléli versének tárgyát, felidéző emlékezésének alanyát, a bukolikus költészet idilljét idéző sor vezet vissza az emberhez, aki nem csak név és évszám, nem csak kereszt egy temetőben,

1 Köztük Harasztai Sándor, Mikes Flóris, Somogyi Pál, Láng Árpád.

vagy tetem egy jelöletlen tömegsírban, nem csak arcképét megörökítő fotó és nem csak keze nyomát őrző könyv, hanem lélek, könny és kacaj, vér és genny, lábmosás és utazás, alkotás és emésztés, szerelem és intrika...

A *Halott vajdaságiakat olvasva* első könyve tragikus, de mindenképpen reálisnak tűnő végkövetkeztetéssel zárul: „*Már semmi sem fordulhat jóra. Semmi, sehol, soha.*” (Juhász Erzsébet)

A délvidéki magyarság értelmiségét lefejezte Trianon, aki túlélte a Nagy Háborút, állását veszítette, megvonták egzisztenciáját, elmenekült. Alighogy felcseperedett egy újabb nemzedék, újabb kollektív érvágásra került sor. Az itteni tanítók, költők, írók, művészek zömét zsidó származása vagy politikai irányultsága miatt elhurcolták, majd a magyarok kerültek sorra 1944/45-ben, a partizánok tombolva mészároltak bűnöst és bűntelent egyaránt. A megtorlás által a délvidéki magyarokra kényszerített kollektív „amnézia”, a kőkemény hallgatás csupán a múlt század végén kezdett repedezni, attól fogva sok áldozatot sikerült nevesíteni, pusztulásuk körülményeit föltárni, sorsukat irodalomba emelni. Fenyvesi az egész Vajdaságot sújtó terrort érzékletesen mutatja be a *Második könyvben* a Szenteleky által tehetséges költőnek tartott, a partizánok áldozatává lett Kristály Istvánt megidéző költeményében:

„Gőzölögtek, füstöltek a földek.

Halomban feküdtek a hullák.

A trágádombokba lettek elásva, dögkútba dobálták be őket.

Bezdánnál a Dunába,

Adorjánánál a Tiszába.

Zomborban nyakig földbe ásták, majd tankkal eltaposták az embereket.

A bácskai svábokat a gákovói lágerbe vitték, ahol éhen haltak mind.”

(Kristály István)

Fenyvesi Ottó saját költői szenzibilitását rávetíti az ábrázolt életsorsok megjelenítésére, a látványmontázs, a zeneiség, a térbeli utazások lenyomata lehangosabban a Moholy Nagy László munkásságának szentelt költeményében dübörög, mintha a két művész, az ábrázolt és az ábrázoló ugyanazon a hangon beszélne, poétikájuk egymásba ötvöződne. Máskor gáttalanul szabadul föl lírai érzülete: „*A festett arcú, ölbe tett kezes, / bácskai házikók kéményén / és a görcsös éjszakákon fennakadnak / a köd foszlányai, / vesztébe zuhan / az idő.*” (Szirmai Károly) – tipikus vajdasági tájkép, mintha Milan Konjović festette vagy Herceg János jegyezte volna le, akár a továbbiakat: „*Ült az őrhelyén, mint a bagoly, / a végeken túli végek / semmis semmijében, / Verbászon. Stop. / Dioptriáját az égnek fordította. / Cipelte a sok cukros zsákot, / a bácskai tájat, ahol / oly magunkba roskasztó a köddel, / dérral ránk köszöntő és / éjszakánként jajgató vadludakkal / búcsúzkodó ősz, / mint sehol másutt.*” (Szirmai Károly) A *Halott vajdaságiakat olvasva* kötetei ugyanakkor nem egy sosemvolt idill utáni nosztalgia megszólaltatói, áthatja őket az első világháború rettenete, a második világégés borzalma, és a történelemben olykor eltévelyedő kisembert belülről perzselő lelkiismereti problémák: „*A belső zsebekben titkok és vétkek, / melyek utólag nehezen tárulkoznak fel.*” (Gál László)

A költemények rendkívül ihletettek, sorsukban mutatják be a vajdasági embereket, kinagyítva a történelem által eltorzított életpályájukat és a kényszerű kisiklásokkal párhuzamos szerzői életrajzot, aminek egyik legizgalmasabb példája talán a *(Kek Zsigmond)* című vers.

2 Juhász Erzsébet novelláskötetének címe a *Semmi, sehol, soha*.

A *Második könyv*be bekerült Danilo Kiš, Slavko Matković és Judita Šalgo is, akik ugyan szerb és horvát nyelven alkottak, de származásuk, kötődéseik és magyar nyelvi készségük révén keményen kötődtek a vajdasági magyar irodalomhoz. Kakukktójásnak tűnhet Penavin Olga életének megverselése, hiszen ő nem a művészet, hanem a nyelvészet és a néprajz terén jeleskedett, miközben tanára volt a ma is alkotó vajdasági írók és tudósok zömének.

Fenyvesi természetesen nem versel meg teljes életrajzokat, hanem kollázsszerű írásaiban a személy és kora kapcsolatának gócpontjait emeli ki, járja körül asszociációival. A versek sarkalatos pontjainak értelmezéséhez támaszt adnak a költemények előtt álló életrajzi krokik, biográfiai vázlatok, irodalom- és élettörténeti paratextusok.

Ezekből a fő- és mellékszövegekből áll össze a két kötetben a halott vajdaságiak arcképcsarnoka. Életek, sorsok, események, művek sorából épült mutatvány, a vajdasági ember létének és sorsának zanzásított bemutatása. Nem párhuzamos irodalomtörténet, hanem költői mű, ami legerősebb pillanataiban nem az alanyt, hanem a szerzőt és poétikai eljárásának mozgatóelveit hozza előtérbe.

Első könyv: *zEtna–Basiliscus, Zenta, 2009*. Második könyv: *zEtna–Basiliscus, Zenta, 2017*